

цьому такі угоди реально можна укласти лише з кількома релігійними організаціями — це теж зрозуміло, нормально і не є дискримінацією всіх інших. Не була б такою дискримінацією й допомога держави зберегти шедеври сакральної архітектури та живопису, які перебувають у власності (користуванні) не всіх, а лише кількох церков. А якщо держава таки усвідомлює, здається, цю свою відповідальність за збереження матеріальних пам'яток, то стосовно духовних складових української традиції, до яких сміливо можна віднести богословську науку, іконописну школу чи церковний спів, такого усвідомлення немає. І коли в нас ідеться про оборону власної духовної ідентичності, то чомусь це майже автоматично поєднується з репресіями держави проти новітніх і закордонних релігійних угруповань. Лише ці два блоки проблем свідчать, що система церковно-державних відносин в Україні — це книга з відкритим фіналом. І писатиметься вона разом з розширенням і вдосконаленням всієї правової бази, реформою судової системи, розвитком спеціальних галузей права, принциповим підвищенням ефективності виконавчої влади.

Валерій **КЛИМОВ**,
начальник управління
Держкомрелігії України

ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ДЕРЖКОМРЕЛІГІЙ: ПРОЕКТИ Й РЕАЛІЇ

Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації", ухвалений Верховною Радою в квітні 1991 р., доволі продуктивно виконує роль регулятора сфери свободи совісті а також тих правовідносин, які виникають на релігійній основі. Ця констатація ґрунтується на досвіді його застосування впродовж скоро вже семи років, а також відповідності його в цілому міжнародним правовим нормам. Але, незважаючи на це, праця з подальшого його вдосконалення розпочалася практично відразу після ухвалення. Йшлося і йдеться не про перегляд фундаментальних засад, а про повсякденну і звичну для законотворчості будь-якої демократичної держави роботу з відбору, накопичення та юридичного оформлення положень щодо нових конкретних правовідносин, непередбачувану кількість і розмаїття яких дали вже перші роки незалежності України. Необхідність подібної діяльності була спричинена цілою групою чинників і, зокрема, триваючими процесами формування, структуризації самостійних релігійних організацій, незалежних від традиційних церков; актуалізацією майнових проблем у релігійному середовищі, вирішення яких не встигало за ростом чисельності релігійних організацій; надзвичайною місіонерською активністю релігійних центрів, акредитованих за кордоном, та новітніх релігійних рухів; зобов'язаннями України в гуманітарній сфері у зв'язку з її членством у Раді Європи, участю в ряді міжнародних акцій тощо. Розмаїття всіх цих обставин нерідко створювало настільки складне переплетіння інтересів, прав, обов'язків, відносин суб'єктів права, до того ж—на тлі динамічно змінюваної релігійної ситуації та багатовекторних прагнень політизувати церковне життя, — що вивірені підходи чи правові прецеденти часом виявлялися малоефективними. Досвід же розв'язання подібних проблем в інших країнах далеко не завжди прийнятний: надто специфічною є ситуація соціально-економічної та політичної трансформації, надто складними — історія релігій та їх взаємовідносин на українських землях.

Отже, постало питання про вдосконалення чинного законодавства про свободу совісті. Це розуміли всі, менше згоди було щодо того, в якому напрямку його вдосконалювати? Нині ми вже підзабули радикальні гасла й заклики ревізувати засадничі принципи всієї системи державно-церковних відносин на угоду котрійсь із політичних сил чи релігійних інституцій. Конституція України досить рішуче перекреслила ці

спроби. Вдосконалення законодавства пішло по лінії уточнення правових норм, створення юридичних механізмів, зняття декларативності та наповнення законодавчих положень справжнім правовим змістом. Підсумком цієї праці став законопроект "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", запропонований на розгляд Верховної Ради в серпні 1996 року. Значна частина змін і доповнень вносилась у зв'язку з прийняттям Конституції України, потребою забезпечити більш ефективно вирішення майнових проблем, уточнити порядок реєстрації статутів релігійних організацій, зокрема тих, що підпорядковані зарубіжним релігійним центрам, тощо.

У строгій відповідності до конституційних положень та положень Європейської конвенції прав людини законопроект спрямований на повніше забезпечення права на свободу совісті, а якщо й передбачає якісь обмеження, то лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення, захисту прав і свобод інших людей.

Яких же положень конкретно стосуються зміни й доповнення? Зокрема, доповненням до ст. 7 Закону України пропонується не допускати створення релігійних організацій, діяльність яких спрямована на пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; які використовують у своїй діяльності засоби примусу, посягають на життя, здоров'я, свободу й гідність особи під приводом виконання релігійних обрядів; вводять громадян в оману, приховуючи напрями та цілі своєї діяльності; систематично порушують громадський порядок чи спонукають громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або до дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку.

Згідно з проектом доповнень до чинного Закону, ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовлятися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У тому разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, воно має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Принципово важливим для унормування міжконфесійних відносин в Україні, на нашу думку, є й положення законопроекту про те, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Усвідомленню релігії як духовного та історико-культурного феномена людської цивілізації безумовно сприятиме доповнення, згідно з яким викладання релігійно-філософських, релігієзнавчих та релігійно-пізнавальних дисциплін, які не супроводжуються релігійними обрядами і мають інформативний характер, може включатися до навчальних планів середніх і вищих навчальних закладів.

Досить поширена в останні роки практика зміни підлеглості релігійних громад обумовила необхідність внесення до Закону уточнення, що подібна зміна в канонічних та організаційних питаннях (реорганізація) не тягне за собою втрату прав і зобов'язань цієї релігійної громади за угодами, укладеними нею раніше, якщо ця релігійна громада не вирішить інше. Таким чином, підтверджується незмінність правового становища релігійної громади при зміні її підлеглості.

Чимало дискусій викликало положення чинного Закону, згідно з яким повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Багато хто вважає цю норму безумовною ознакою демократичності українського законодавства про свободу совісті. Однак не менш переконливою виглядає й позиція тих, хто пропонує повідомлення державних органів про утворення громади зробити обов'язковим для всіх релігійних організацій. Адже така практика не заперечує свободу релігійної діяльності, але сприяє більш повній реалізації прав членів релігійної громади, порівняно з тією, що діє без реєстрації статуту (наприклад, у вирішенні питання про альтернативну службу). Повідомлення передбачало б й офіційне визнання державою таких громад діючими. Як буде розв'язане це питання — залежить, зрештою, від народних депутатів.

У законопроекті істотно конкретизовано причини відмови в реєстрації статуту (положення) релігійної організації. Підкреслимо, що ці причини не розширюються, а

лише конкретизуються. Зокрема, передбачено, що не допускатиметься утворення і функціонування псевдо-релігійних організацій; організацій, які входять у зарубіжні релігійні формування, що не мають офіційного визнання з боку держави у країнах їх перебування; організацій за сфальсифікованими документами тощо.

Необхідністю привести Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" у відповідність до Конституції України продиктовано зміну в ст. 21 чинного Закону щодо умов і порядку проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій. Зміна надала б існуючій в Законі нормі більш ліберального, демократичного характеру: якщо раніше клопотання про дозвіл на згадані дії треба було подавати до відповідного органу виконавчої влади не пізніше як за десять днів, то тепер вони можуть бути здійснювані за умови просто завчасного повідомлення — без жорсткої регламентації.

Цей та інші законопроекти, підготовлені у Держкомрелігій в 1996—1997 рр., пропонують законодавче закріпити також низку положень, що вдосконалили б вирішення таких життєво важливих для релігійних організацій питань, як реєстрація їх статутів (положень), користування майном, що є власністю держави, громадських організацій або громадян, тощо.

Думається, чим раніше ці проекти стануть Законом, тим більшу кількість непорозумінь, що виникають у цій сфері, вдасться попередити і відвернути.

Сергій ЗДЮРУК,
завідувач відділу Національного Інституту
стратегічних досліджень,
Олена ЗДЮРУК,
головний консультант-юрист
Національного Інституту
стратегічних досліджень

КОНСТИТУЦІЙНІ І ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАНЬ В УКРАЇНІ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ З МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ І ПРАКТИКОЮ)

Прийняття Конституції України закріпило високі стандарти у галузі прав людини і національностей, що стосуються свободи совісті та віросповідань. Таким чином, норми Хартії прав людини стають невід'ємною частиною корпусу національного законодавства Української держави. І це відродно, оскільки чим надійніше гарантовані широкі права людини і громадянина в Україні, тим стабільнішим є поступ української нації з природньою інтеграцією її в європейську і світову спільноту.

Державно-церковні відносини мають багату історію у нашій Державі, яка стала християнською понад тисячу років тому. Був час, коли церковне право регулювало цивільні правовідносини не лише вірних Православної Церкви, а й всіх громадян. Аналіз сучасного правового поля України свідчить про ряд проблем правовідносин суб'єктів права, які з необхідністю входять до компетенції як конституційного, цивільного, так і церковного права, зокрема проблеми національних меншин, сім'ї, моралі, міжнародних і міжнаціональних шлюбів, прав дитини, жінок, військової та альтернативної служби тощо.

Якщо Церква враховує інтереси нації, то вона, природньо, підтримує прагнення розбудувати власну державу, як цивілізований інструмент реалізації її життєвих інтересів. Та вельми часто Церква відображає не інтереси нації, на теренах якої вона функціонує, а свої лишень власні інтереси, а досить часто - й інтереси іншої